

Szellem és Tudomány

a Miskolci Egyetem Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézetének folyóirata

2026/1-2. szám.

Miskolc-Egyetemváros

Szerkesztőség

Fekete Sándor (főszerkesztő)
Kiss Daniel (felelős szerkesztő)
Graholy Éva (a szerkesztőbizottság titkára)

Szerkesztőbizottság

Szabó-Tóth Kinga (Miskolci Egyetem)
Horváth Zita (Miskolci Egyetem)
Kotics József (Miskolci Egyetem)
Nyíró Miklós (Miskolci Egyetem)
Czibere Ibolya (Debreceni Egyetem)
Loncsák Noémi (Debreceni Egyetem)
Glied Viktor (Pécsi Tudományegyetem)

Ewelina Kancik-Kołtun (Uniwersytet
Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
Tomáš Dvorský (Univerzita Pavla Jozefa
Šafárika v Košiciach)
Lukáš Jakobovič (Univerzita Pavla Jozefa
Šafárika v Košiciach)
Peter Dubóczy (Univerzita Pavla Jozefa
Šafárika v Košiciach)

Kiadó

Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Alkalmazott Társadalomtudományok
Intézete

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK
Alkalmazott Társadalomtudományok
Intézete
3515 Miskolc-Egyetemváros
Telefon: (46) – 565111/21-84
E-mail: btk.atti@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-204X

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Tartalom

Elmélkedő

- Fazekas Csaba:** Prohászka Ottokár, mint public intellectual, avagy tekinthetünk-e közszereplőnek egy történelmi személyiséget? 4
- Hegedűsné Veréb Anita:** „Ezért az óráért jöttem” A szent három nap kenotikus mélysége a balthasari teológiában 17
- Krabák Attila Adrián:** A közösségi coach, mint újszerű szereplő a társadalmi felzárkózás elősegítésében? 31
- Szabó-Tóth Kinga:** Az élet első ezer napja és a korai intervenció programok jelentősége biopszichoszociális keretrendszerben 61

Kitekintő

- Fodor Tamás Albert:** A tanácsdemokrácia elmélete Anton Pannekoek gondolkodásában – Kritika, alternatíva és gyakorlati koncepció 71
- Rabócz Vivien – Fonó Szabolcs:** A 20. század történelmének hatása a kelet-közép-európai kereszténydemokrácia sajátosságaira 89
- Takács Máté János:** Az Amerikai Egyesült Államok és Izrael Iránnal vívott háborújának előzményei a perzsa stratégiai örökség tükrében 115
- Udvarvölgyi Zsolt András:** A tanzániai választások margójára 129

Overview

- Ermidi Argiro Maria:** Water Security in a Changing World: A Case Study of Central and Eastern Europe 140
- Kenaan Arij:** The Role of International Bodies in Solving Conflicts in the Middle East 166
- Sergej Sinicyn – Mária Denciová – Gabriel Eštók:** An informational narrative on Slovakia's energy dependence on Russian gas 189

Recenzió

- Kiss Daniel:** Napjaink diktatúráinak logikájáról Anne Applebaum: Autokrácia Rt. 208

Fodor Tamás Albert

A tanácsdemokrácia elmélete Anton Pannekoek gondolkodásában – Kritika, alternatíva és gyakorlati koncepció

<https://doi.org/10.32966/szellem.2026.005>

Absztrakt

A tanulmány Anton Pannekoek tanácsdemokrácia-elméletét vizsgálja politikafilozófiai és történeti szempontból. A dolgozat bemutatja Pannekoek kritikáját a parlamentáris demokráciával és a bolsevik pártállami modellel szemben, valamint elemzi a munkástanácsok szerepét, mint az öngazgatás és a közvetlen demokrácia formáit. A tanulmány összehasonlítja Pannekoek nézeteit más tanácsdemokratikus és baloldali gondolkodók elképzeléseivel, továbbá kitér az 1956-os magyar munkástanácsok tapasztalataira és a tanácselvű szerveződés kortárs példáira. A dolgozat arra a következtetésre jut, hogy a tanácsdemokrácia nem pusztán történeti jelenség, hanem a demokratikus részvétel és öngazgatás modern alternatívájaként is értelmezhető.

Kulcsszavak: tanácsdemokrácia, Anton Pannekoek, munkástanácsok, öngazgatás, politikai filozófia, marxizmus

I. Bevezetés

A 20. század politikai gondolkodásának egyik legnagyobb kihívása annak meghatározása volt, miként érvényesíthető a munkásosztály önálló politikai cselekvése a kapitalista termelési rend keretein belül, illetve azon túl. A bolsevik típusú forradalommal és állampárti berendezkedéssel szemben egyes baloldali gondolkodók alternatívát kerestek, amely nemcsak formájában, hanem tartalmában is demokratikusabb lenne. Ezek közé tartozott Anton Pannekoek is, aki a tanácsdemokrácia fogalmát a munkáshatalom egyetlen autentikus formájaként határozta meg.

A tanácsdemokrácia elve az 1905-ös és 1917-es oroszországi forradalmak idején keletkező szovjetek gyakorlatában gyökerezik, de az 1918–19-es németországi munkástanácsok is jelentős hatással voltak az elgondolásra.

Pannekoek nézetei élesen szemben álltak nemcsak a kapitalista parlamentarizmussal, hanem a kommunista párti centralizmussal is. Szerinte az ún. forradalmi párt által vezetett állam nem lehet a munkások valódi önkifejezésének eszköze.

A dolgozat elméleti-politikafilozófiai elemzésként vizsgálja Anton Pannekoek tanácsdemokrácia-elméletét. A kutatás elsődleges módszere a szövegértelmező és összehasonlító politikai elméletelemzés. A tanulmány egyrészt Pannekoek elsődleges műveire – különösen a *Workers' Councils* és a *Lenin as Philosopher* című munkákra – támaszkodik, másrészt összeveti elképzeléseit más tanácsdemokratikus és marxista gondolkodók nézeteivel. A dolgozat nem empirikus politikatudományi kutatásként, hanem normatív és történeti politikafilozófiai vizsgálatként értelmezi tárgyát. Az elemzés célja annak bemutatása, hogy Pannekoek tanácsdemokrácia-elmélete milyen filozófiai előfeltevésekre épül, milyen kritikát fogalmaz meg a parlamentáris és bolsevik modellekkel szemben, illetve milyen alternatív demokratikus struktúrát kínál. A történeti példák – különösen az 1956-os magyar munkástanácsok – nem közvetlen bizonyítékként, hanem összehasonlító esettanulmányként jelennek meg, annak vizsgálatára, hogy a tanácselvű öngazgatás milyen formában jelent meg történelmi gyakorlatként.

A dolgozat tudományos hozzájárulása abban áll, hogy Anton Pannekoek tanácsdemokrácia-elméletét nem kizárólag történeti marxista irányzatként értelmezi, hanem a kortárs demokratikus legitimációs válság és a részvételi politikai modellek kontextusában vizsgálja. A tanulmány külön hangsúlyt helyez arra, hogy kapcsolatot teremtsen a klasszikus tanácskommunista elméletek, az 1956-os magyar munkástanácsok tapasztalatai, valamint bizonyos modern részvételi-demokratikus és öngazgatási kezdeményezések között. A dolgozat célja továbbá annak bemutatása, hogy Pannekoek tanácsdemokrácia-felfogása nem pusztán történeti-politikai érdekesség, hanem a jelenkori demokratikus gondolkodás számára is releváns alternatívát kínálhat.

A dolgozat először Pannekoek életútját és politikai fejlődését tekinti át, majd részletesen elemzi tanácsdemokráciáról szóló elgondolásait. Az ezt követő fejezetekben összehasonlításra kerülnek más elméletek, valamint a gyakorlati alkalmazhatóság kérdései. Végül a dolgozat megkísérli meghatározni Pannekoek politikai gondolkodásának kortárs relevanciáját.

II. Anton Pannekoek életútja és politikai fejlődése

Anton Pannekoek (1873–1960) holland származású marxista gondolkodó és csillagász volt, aki a 20. század elején vált meghatározó alakjává a tanácskommunizmusnak. Tudományos pályája kezdetén a leideni egyetemen tanult természettudományokat, később a naptevékenység és a tejút szerkezetének kutatásával szerzett elismerést. Ugyanakkor már fiatal korától foglalkoztatta a társadalmi igazságosság kérdése, és korán kapcsolatba került a marxista elmélettel, különösen a német szociáldemokrácia révén.

Pannekoek az 1900-as évek elején csatlakozott a Német Szociáldemokrata Párthoz (SPD), ahol főként filozófiai és elméleti munkát végzett. Már ekkor élesen bírálta az SPD reformista szárnyát, különösen Eduard Bernstein revizionizmusát. Híve volt a munkásosztály önálló akcióinak, a spontaneitásnak, és annak, hogy a forradalmi mozgalmat nem lehet pusztán parlamenti eszközökkel megvívni. Rosa Luxemburg és a baloldali szárny állt hozzá közel.

Az első világháború idején Pannekoek végleg szakított a II. Internacionáléval és a szociáldemokrata pártokkal, amelyeket a háború támogatása miatt árulással vádolt. Ekkoriban kezdett elmélyülni a munkástanácsok, mint az új társadalom alapegységei iránti érdeklődése. Részt vett a Spartakus-csoport és a németországi baloldali kommunisták vitáiban, és az 1920-as években aktívan közreműködött a Kommunista Munkáspárt (KAPD) tevékenységében, amely elutasította a bolsevik modellt és a lenini pártfogalmat.

A Kommunista Internacionáléval való szakítását követően Pannekoek visszavonult Hollandiába, ahol tudományos munkáját folytatta, miközben továbbra is írt és publikált politikai tárgyú műveket. Legismertebb munkája, a Workers' Councils (Munkástanácsok) csak halála után jelent meg teljes egészében, de kéziratban és részleteiben már korábban is ismertté vált. Ebben az írásban fogalmazta meg a tanácsdemokrácia legteljesebb koncepcióját.

Pannekoek életpályája egyedülálló példája annak, hogyan kapcsolódhat össze tudományos gondolkodás és radikális politikai filozófia. A következő

fejezetben a tribünisták mozgalmának jelentőségét tekintjük át, amely meghatározó szerepet játszott Pannekoek baloldali fordulatában.

III. A tribünisták és a holland baloldali marxizmus

A tribünista mozgalom a 20. század elején jelent meg Hollandiában, és központi szerepet játszott Anton Pannekoek politikai orientációjának kialakulásában. A mozgalom nevét a De Tribune című újságról kapta, amelyet 1907-ben alapítottak a holland Szociáldemokrata Munkáspárt (SDAP) baloldali ellenzékének tagjai, miután szakadást idéztek elő a párton belül.

A tribünisták elutasították a reformista szociáldemokráciát, amelyet opportunistának és a burzsoá államhoz való alkalmazkodónak tartottak. Úgy vélték, hogy a szocializmus nem fokozatos reformokkal, hanem forradalmi úton, a munkásosztály közvetlen hatalomátvételével valósítható meg. A párton belüli ellentétek végül a Szociáldemokrata Munkáspárt szakadáshoz vezettek, amelyből megalakult a Holland Szociáldemokrata Párt (SDP), majd később a Holland Kommunista Párt (CPN).

Pannekoek a tribünisták elméleti hátterének egyik legjelentősebb képviselőjévé vált. A mozgalomban való részvétele nem csupán politikai, hanem szervezeti tapasztalatokat is adott számára, és hozzájárult ahhoz a meggyőződéséhez, hogy a munkásosztály saját politikai szerveződéseit alulról, autonóm módon kell létrehozni. A tribünisták hatására Pannekoek fokozatosan elmozdult az ortodox marxizmus irányából egy radikálisabb, tanácsalapú társadalmi elképzelés felé.

A tribünisták központi gondolata, hogy a parlamentáris politika zsákutca a munkásosztály számára, visszaköszön Pannekoek egész életművében. A mozgalom ugyan kisebb méretű volt, de jelentős szellemi hatást gyakorolt azokra a baloldali kommunista irányzatokra, amelyek később a német és holland tanácskommunizmus alapjait képezték. Pannekoek itt sajátította el a radikális demokrácia eszméjét, amely későbbi munkáiban a tanácsdemokrácia formájában teljesedett ki.

IV. A tanácsdemokrácia elvi alapjai

Anton Pannekoek politikai gondolkodásának középpontjában a tanácsdemokrácia mint a munkáshatalom legradikálisabb és legdemokratikusabb formája áll. E felfogás lényege, hogy a munkásosztály kizárólag saját önszerveződésein, azaz tanácsokon keresztül képes valódi társadalmi és politikai hatalmat gyakorolni. Pannekoek szerint minden olyan forma, amely kívülről kívánja „irányítani” vagy „vezetni” a munkásokat – legyen az párt, szakszervezet vagy állami bürokrácia – szükségszerűen elidegeníti őket saját forradalmi potenciáljuktól.

„Workers’ councils are not merely organs of workers’ power; they are the living tissue of the revolution itself.” (Pannekoek 1950:27)

A tanácsdemokrácia alapját a munkahelyi, termelési egységekben létrehozott munkástanácsok alkotják. Ezek közvetlen, alulról szerveződő testületek, amelyek küldötteket választanak, akik visszahívhatók és felelősséggel tartoznak a választóiknak. Ez szöges ellentétben áll a parlamenti demokrácia elvével, ahol a választott képviselők a választások után autonómmá válnak, és döntéseiket nem kötelesek a választópolgárokkal egyeztetni.

Pannekoek felfogása szerint a tanácsdemokrácia nem csupán politikai, hanem gazdasági struktúra is: a munkások nemcsak a politikai hatalmat gyakorolják, hanem a termelési folyamatokat is közvetlenül irányítják. Ez a megközelítés meghaladja a pusztá „szocialista állam” fogalmát, és egy új társadalmi berendezkedést vázol fel, amelyben az állam, mint elkülönült hatalmi szféra megszűnik.

Fontos hangsúlyozni, hogy Pannekoek a tanácsdemokráciát nem egy statikus struktúraként képzelte el, hanem dinamikus, állandóan fejlődő formaként, amelyben a munkásosztály tapasztalatai, harcai és szerveződései folyamatosan alakítják a döntéshozatal módját és kereteit. Ezért elutasította a központosított, hierarchikus szervezeteket, és a tanácsokat tekintette a proletariátus önnevelésének és történelmi önformálásának legfőbb eszközének.

„The workers’ councils are not a form of permanent government, to be established after the victory; they are the organs of the working class, arising

in the course of the revolutionary struggle, and whose task it is to organize and direct production.” (Pannekoek 1950:54)

A tanácsdemokrácia tehát Pannekoek értelmezésében nem pusztán egy intézményi modell, hanem a forradalom élő szövete, amelynek révén a munkásosztály megszűnteti saját elnyomását, és létrehozza az új társadalmat. A következő fejezetben a képviseleti rendszer kritikáját és a tanácsmodell ezzel szembeni alternatíváját tárgyaljuk részletesebben.

V. A tanácsdemokrácia filozófiai alapjai

Anton Pannekoek tanácsdemokrácia-elméletének filozófiai alapjai szorosan összefonódnak a történelmi materializmussal és a munkásosztály aktív szerepének hangsúlyozásával. Pannekoek szerint a történelem nem külső erők által mozgatott folyamat, hanem az osztályharcokon keresztül alakul, amelyben a munkásság tudatos politikai és gazdasági gyakorlata meghatározó tényező.

„Die Proletarier haben nichts zu verlieren als ihre Ketten. Sie haben eine Welt zu gewinnen.” (Marx – Engels 1848:14)

Pannekoek elutasította a mechanikus determinizmust és a marxizmus vulgáris, „tudományoskodó” értelmezését. Helyette a tudatos emberi cselekvés, a tömegek önszerveződése és az osztályöntudat fejlődésének központi szerepét emelte ki. Nézete szerint „a forradalom nem külső körülmények eredménye, hanem a munkásosztály saját belső fejlődésének kifejeződése”.

Filozófiai nézetei különösen világosan tükröződnek Lenin filozófiai munkáit bíráló írásában (Lenin mint filozófus), ahol az ortodox marxizmus nevében fellépő leninizmust idealistának és autoriternek bélyegzi. Pannekoek számára a tudás és az igazság nem pártvezetésen vagy „tudományos szocializmuson” keresztül születik meg, hanem a kollektív tapasztalatból és gyakorlati részvételből.

Történelemfilozófiája szorosan kapcsolódik a praxis fogalmához. A marxista praxiselmélet, különösen a fiatal Marx írásai, kiemelt szerepet kapnak nála: a társadalom nem csupán értelmezendő, hanem átalakítandó – méghozzá az elnyomott osztályok öntevékeny cselekvése révén.

A tanácsdemokrácia mögötti filozófiai kiindulópont tehát egy olyan antropológiai emberkép, amely az embert képesnek tartja saját viszonyainak tudatos alakítására. Ez éles ellentétben áll mind a kapitalista piaclogikával, mind a bolsevik típusú „fentről vezetett” forradalommal. Pannekoek szerint a szabadság nem egy végső állapot, hanem egy folyamat: a részvétel, a tanulás és az önszervezés állandó gyakorlata.

Filozófiai értelemben tehát a tanácsdemokrácia a társadalmi autonómia etikájára épül. Nem pusztán intézményrendszer, hanem az emberi emancipáció egyik formája – ahol a közösségi lét új minősége jöhet létre.

„For Pannekoek, the councils were not simply structural alternatives to parliamentarism, but the indispensable instruments for the proletarian self-education (Selbsterziehung) through which the class could shed the mental shackles of bourgeois dependency.” (Gerber 1989:143)

VI. A képviseleti rendszer kritikája és a küldötti modell

Pannekoek tanácsdemokráciájának egyik sarkalatos pontja a hagyományos képviseleti rendszer radikális kritikája. Szerinte a parlamenti demokrácia intézménye nem a néphatalom tényleges gyakorlásának eszköze, hanem a burzsoá osztályuralom formális leplezése. A képviselők elszakadnak a választóktól, autonóm döntéseket hoznak, és nem vonhatók vissza. Ezzel a parlamenti rendszer egy olyan politikai réteg létrejöttét eredményezi, amely saját érdekeit a választók feje felett érvényesíti.

A tanácsdemokrácia ezzel szemben a közvetlen demokrácia eszményén alapul. A tanácsokat alkotó küldöttek a konkrét termelési egységek (gyárak, üzemek, hivatalok) dolgozói közül kerülnek ki, és mandátumuk pontosan körül határolt, bármikor visszavonható. A küldött tehát nem „képviselője” a választóinak, hanem szócsöve és végrehajtója az akarataknak.

A küldötti rendszer alapja az állandó visszacsatolás: a tanácsok döntései csak akkor bírnak legitimitációval, ha megfelelnek az alulról jövő kezdeményezéseknek. Ez kizárja a pártok és vezető csoportok hatalomkoncentrációját. Pannekoek számára ez nem csupán politikai kérdés, hanem ontológiai és antropológiai probléma is: a munkásosztály csak akkor

válhat kollektív szubjektummá, ha közvetlenül alakítja és ellenőrzi saját intézményeit.

„The delegate must always remain at the disposal of the meeting that elected him; he carries no mandate of his own.” Pannekoek (1950:61)

A képviseleti rendszer és a küldötti tanácsmodell közti különbség nem csupán technikai vagy szervezeti, hanem mélyen elvi természetű. Az előbbi a választópolgárok politikai passzivitására, az utóbbi a politikai aktivitásukra épít. A képviseleti rendszer a polgárok elidegenedését konzerválja, míg a tanácsmodell a cselekvő közösségek önszerveződését ösztönzi.

Pannekoek a parlamenti szocializmus kritikáján keresztül mutatta be, hogy a munkásosztály felszabadítása nem történhet meg intézményesített képviseleten keresztül, hanem csak a társadalom gyökeres átszervezésével, amelynek alapsejtjei a tanácsok. A következő fejezetben Pannekoek kritikáit vizsgáljuk részletesebben a bolsevik forradalom és a kommunista pártvezetések viszonylatában.

VII. Pannekoek kritikája a bolsevizmus és a párturalom ellen

Anton Pannekoek a bolsevik forradalmat és annak intézményesülését nem a proletárforradalom beteljesülésének, hanem annak eltorzulásának tekintette. Bár kezdetben rokonszenvvel figyelte az oroszországi eseményeket, hamar felismerte, hogy a bolsevik hatalomgyakorlás nem a munkásosztály önszerveződésén, hanem egy központosított pártbürokrácia uralmán alapul. Véleménye szerint Lenin felfogása – miszerint a munkásosztály csak egy forradalmi párt vezetése alatt lehet győztes – a marxizmus alapvető félreértésén nyugszik.

Pannekoek éles különbséget tett a forradalom tartalma és formája között. Úgy látta, hogy a bolsevik forradalom céljai nem a munkásság önfelszabadítására, hanem egy új államapparátus kiépítésére irányultak. A tanácsok kezdeti szerepe Oroszországban gyorsan formalizálódott és alárendelődött a kommunista párt hierarchiájának. Ezzel megszűnt valódi funkciójuk, és pusztá legitimációs eszközzé váltak.

Lenin híres művét, az Állam és forradalom című művét, Pannekoek eleinte nagyra értékelte, mert abban Lenin az állam fokozatos elhalásának szükségességét hirdette. Ám a gyakorlatban a bolsevik hatalom épp ellenkező irányba haladt: nem az állam felszámolását, hanem annak megerősítését valósította meg, amely a pártállam formájában a kapitalista elnyomás új változatát teremtette meg. Pannekoek ezt úgy értékelte, mint a proletárforradalom elárulását.

„The Bolshevik theory of the state is the exact opposite of that which Marx understood—and intended.” Pannekoek (1925:48)

A leninizmus legnagyobb problémája Pannekoek szerint az volt, hogy a politikai hatalom centralizálását a forradalom szükséges feltételeként kezelte. Ezzel szemben Pannekoek a hatalom decentralizálását, a közvetlen munkáshatalmat tekintette a forradalom valódi céljának. A párt nem lehet a munkásosztály nevében cselekvő szerv, mert ezzel újra kialakul az uralom és alávetés viszonya, még ha „proletár” köntösben is.

„His critique of Leninism was as much philosophical as it was political: for Pannekoek, true socialism demanded the abolition of all professional political strata.” (Mattick 1971:102)

Pannekoek nem tagadta a forradalmi pártok történelmi szerepét, de elutasította azt az elvet, hogy a párt legyen a forradalom hordozója és irányítója. A tanácsdemokrácia keretei között a pártoknak – ha léteznek – csupán véleményformáló és javaslattevő szerepük lehet, nem döntéshozói vagy hatalomgyakorlói.

Ez a kritika nem pusztán a bolsevizmusra vonatkozik, hanem általában minden olyan rendszerre, amely a nép nevében, de nélküle kormányoz.

VIII. A tanácsdemokrácia szervezeti és működési elvei

Pannekoek szerint a tanácsdemokrácia nem pusztán ideológiai program, hanem konkrét szervezeti és működési modell, amely a munkásosztály öngazgatásán alapul. A tanácsokat alulról felfelé építkező rendszerként képzelte el: a munkahelyi tanácsok küldötteket delegálnak magasabb szintű

testületekbe, amelyek továbbra is közvetlenül visszahívhatók és beszámolási kötelezettséggel tartoznak. Az így kialakuló struktúra nem piramisszerű, hanem hálózatszerű, ahol a döntések nem fentről lefelé, hanem lentől felfelé mozognak.

A működési elvek középpontjában az állandó részvétel, ellenőrizhetőség és rotáció áll. A tanácsok nem csak döntéshozó, hanem deliberatív fórumok is, amelyek lehetőséget biztosítanak a kollektív akaratképzésre. Pannekoek hangsúlyozza, hogy a tanácsok működésének nem szabad formalitássá válnia vagy bürokratizálódnia – ez ugyanis visszavezetne az állam logikájához.

A tanácsrendszer megszervezi a társadalmi termelést is: az üzemek és szolgáltatások tanácsai közvetlenül egyeztetnek egymással a szükségletek és erőforrások elosztásáról. Ez egy decentralizált, önkoordináló gazdasági struktúrát eredményez, amely alternatívát kínál mind a kapitalista piac, mind a bürokratikus tervgazdaság modelljével szemben.

Pannekoek tanácsmodellje tehát egyszerre politikai, gazdasági és társadalmi rendszer. Lényege nem csupán az intézmények újra rendezése, hanem a társadalmi viszonyok forradalmi átalakítása: a munka és a döntéshozatal elválasztásának megszüntetése. A tanácsban dolgozó és döntő ember ugyanaz – ez a proletárönkormányzás kulcsa.

A következő fejezetben Pannekoek tanácseszméjét más tanácsdemokratikus gondolkodók elképzeléseivel hasonlítjuk össze.

IX. Más kortárs tanácsdemokratikus gondolkodók és összehasonlítás

Pannekoek tanácsdemokráciáról alkotott elképzelései nem egyedülállók a 20. század forradalmi baloldali gondolkodásában. Hozzá hasonlóan más elméleti és politikai szereplők is próbálkoztak a munkásosztály öngazgatásának koncepcióival, eltérő hangsúlyokkal és következtetésekkel. A legjelentősebb közülük Rosa Luxemburg, Karl Korsch, valamint később Cornelius Castoriadis.

Rosa Luxemburg számára a forradalom nem előre tervezett események sorozata, hanem a munkásosztály spontán cselekvésének megnyilvánulása.

Luxemburg elutasította a pártiktatúra gondolatát, és a munkástanácsokat a szocialista demokrácia szövetének tekintette. Noha nem dolgozta ki részletesen a tanácsrendszer intézményes kereteit, nézetei szorosan rokoníthatók Pannekoek autonómiára és közvetlen részvételre épülő felfogásával.

„Die spontanen Massenaktionen der Arbeiter sind die eigentliche Schule der sozialen Demokratie.” (Luxemburg 1906:84)

Karl Korsch szintén élesen bírálta a bolsevik típusú államszocializmust, és a marxizmust nem doktrínának, hanem a munkásosztály történelmi gyakorlatának tekintette. Pannekoekhoz hasonlóan úgy vélte, hogy az államhatalom meghaladása a szocialista forradalom egyik fő célja, és a tanácsrendszer ennek megfelelő formája lehet. Korsch hangsúlyozta a forradalmi elmélet és gyakorlat egységét, ami Pannekoeknál is alapvető követelmény.

Cornelius Castoriadis a 20. század közepén újraértelmezte a tanácsdemokrácia fogalmát, immár nemcsak marxista, hanem szélesebb társadalomkritikai keretben. A Socialisme ou Barbarie mozgalomban végzett munkája során Castoriadis rámutatott arra, hogy a bürokratikus társadalmak – legyenek kapitalisták vagy szocialisták – elidegenítik az embereket saját tevékenységüktől. Ezzel szemben a tanácsrendszer lehetőséget teremt az önirányításra és a kreatív társadalmi részvételre. Noha Pannekoek és Castoriadis között elméleti különbségek is felfedezhetők, az autonómia, az önkormányzás és a társadalmi önformálás eszméje mindkettőjüknél központi jelentőségű.

„Self-management does not mean that the workers elect their own bosses; it means that the hierarchical chain of command is abolished, and that decision-making is placed directly into the hands of the collectivity of producers.” (Castoriadis 1984:112)

E rövid összehasonlítás alapján látható, hogy Pannekoek a tanácsdemokrácia egyik legkonzekvensebb és legradikálisabb képviselője, de munkássága szervesen illeszkedik egy tágabb kritikai hagyományba. A tanácsdemokrácia különböző elméleteinek összehasonlítása alapján megállapítható, hogy Pannekoek sajátossága nem pusztán a közvetlen demokrácia támogatásában rejlik, hanem abban a következetes elméleti törekvésben is, amely a politikai, gazdasági és társadalmi öngazgatást egységes rendszerként próbálja értelmezni. Míg más tanácsdemokratikus vagy autonóm

marxista gondolkodók gyakran részleges kritikát fogalmaztak meg a parlamentáris vagy pártállami modellekkel szemben, Pannekoek egy teljes alternatív társadalomszervezési logikát dolgozott ki. A dolgozat értelmezése szerint éppen ez teszi elméletét a kortárs demokratikus részvételtől szóló vitákban is relevánssá. A következő fejezetben ennek a hagyománynak egy különleges példáját, a magyarországi munkástanácsokat vizsgáljuk meg, különös tekintettel az 1956-os forradalomra.

X. A tanácsdemokrácia és az anarchista hagyomány viszonya

Anton Pannekoek tanácsdemokrácia-elmélete és az anarchista hagyomány számos alapvető ponton találkozik, ugyanakkor jelentős különbségek is megfigyelhetők közöttük. Mindkét irányzat közös kiindulópontja az állam és a hierarchikus hatalmi struktúrák elutasítása, valamint a munkásosztály és az elnyomottak közvetlen, önszerveződő részvételének hangsúlyozása. Ezzel szemben a társadalmi szerveződés formái és a történelmi-materialista megközelítés különbözősége árnyalja ezt az összetett viszonyt.

Az anarchista hagyomány, melynek kiemelkedő képviselői Bakunin, Kropotkin és később Bookchin, alapvetően a hierarchia nélküli, öngazgató közösségekre helyezi a hangsúlyt. Az anarchoszindikalizmus kifejezetten a munkásosztály öngazgató szövetségeit tartja a társadalmi forradalom fő eszközének, a szakszervezetek, tanácsok és egyéb alulról szerveződő formák összefonódásával.

„The State is not ‘the people’, but the organization of privilege and force against the people.” (Bakunin 1873:5)

Pannekoek ezzel szemben marxista keretben dolgozta ki tanácsdemokrácia-koncepcióját, amely szoros kapcsolatban áll a történelmi materializmus elveivel. Ő a forradalmi osztálytudat és a történelmi folyamatok szempontjából értelmezte a tanácsok szerepét, és úgy vélte, hogy a társadalmi átalakulás a munkásosztály önszerveződésén keresztül, a kapitalista rendszer és az államhatalom lebontásával valósulhat meg.

A két hagyomány közös vonása az állam, mint elnyomó struktúra megkérdőjelezése és az autonóm, horizontális szerveződés előtérbe helyezése. Mindemellett Pannekoek marxista elkötelezettsége miatt a történelmi osztályharc és a gazdasági viszonyok vizsgálatát hangsúlyozza, míg az anarchista hagyomány inkább az egyéni szabadság és a közösségi szolidaritás dinamikáját emeli ki, kevésbé kötődve egy előre meghatározott történelmi narratívához.

Ez a különbség a politikai stratégiában is megnyilvánul: Pannekoek a munkásosztály politikai tudatának fejlődését tartja a forradalom előfeltételének, míg az anarchisták a jelen pillanatban is működő alternatív szervezetek létrehozását és a hatalom decentralizálását szorgalmazzák, gyakran radikálisabb önállóságot követelve.

Összességében elmondható, hogy bár a tanácsdemokrácia és az anarchista mozgalmak eltérő filozófiai és történelmi alapokon nyugszanak, mindkettő a hierarchia nélküli, részvételen alapuló társadalmi szerveződés eszméjét képviseli, és egymást kiegészítő alternatívát kínál a kapitalista és állami hatalmi berendezkedéssel szemben.

XI. A magyarországi munkástanácsok és az 1956-os forradalom

Az 1956-os magyar forradalom különleges fejezete a 20. századi kelet-európai történelemnek, és sajátos, gyakran alulértékelt példája a tanácsdemokrácia gyakorlati megvalósulásának. A forradalom során létrejövő munkástanácsok nemcsak spontán szerveződések voltak, hanem tudatosan törekedtek a gyári és vállalati öngazgatás kialakítására, valamint a politikai döntésekbe való közvetlen beleszólásra.

A magyar munkástanácsok működésében számos vonás felismerhető, amelyek Pannekoek tanácsdemokrácia-elméletével rokoníthatók. Ilyenek a közvetlen választás, a visszahívhatóság, a horizontális koordináció és a párturalomtól való függetlenség elvei. A tanácsok nem csupán gazdasági kérdésekről döntöttek, hanem politikai követeléseket is megfogalmaztak –

például a szovjet csapatok kivonását, a többpártrendszer bevezetését, vagy a sztrájkjog biztosítását.

„Nincs formális megállapodás, de nincs döntő nézeteltérés abban sem, hogy a munkástanácsoknak, parasztszervezeteknek, értelmiségi és egyéb szervezeteknek a forradalmi alkotmányozó gyűlés megszűnése és az általános választások megtörténte után is valamilyen módon országos szervezetekké kell válniuk, és valamilyen formában – feltehetően egy második kamara formájában – az állam szervezetébe is bele kell épülniök.” (Bibó 1957:110)

A Budapesti Munkástanács, valamint több vidéki tanács szándéka nem a régi rendszer restaurációja, hanem egy új, demokratikus, szocialista öngazgatás megteremtése volt. Ez összhangban állt azzal a felfogással, amely szerint a munkásosztály nemcsak végrehajtó, hanem döntéshozó szerepet is betölt a társadalomban – Pannekoek egyik legfőbb tételével.

Noha a forradalom leverése megakadályozta a tanácsrendszer kiteljesedését, a magyarországi munkástanácsok történelmi jelentősége vitathatatlan. Egyrészt gyakorlati példát szolgáltatott arra, hogyan jöhet létre egy alternatív hatalmi struktúra alulról, spontán módon. Másrészt megmutatták, hogy a szocializmus és a demokrácia egymással nemcsak összeegyeztethetők, hanem egymásból következnek, ha az alapjuk az öngazgatás. Az 1956-os magyar munkástanácsok különösen fontos példát jelentenek a tanácsdemokrácia gyakorlati értelmezése szempontjából, mivel spontán módon, központi pártirányítás nélkül hoztak létre működőképes politikai és gazdasági koordinációs formákat. A dolgozat egyik központi állítása, hogy e történelmi tapasztalatok nem csupán politikatörténeti jelentőséggel bírnak, hanem Pannekoek elméletének gyakorlati relevanciáját is alátámasztják.

A következő fejezetben a tanácsdemokrácia elméletének reflexióit és kritikáit vesszük számba, különös tekintettel a későbbi marxista és nem-marxista értelmezésekre.

XII. Reflexiók és kritikák a tanácsdemokrácia elméletéről

A tanácsdemokrácia elmélete a 20. századi politikai gondolkodás egyik radikális alternatívája volt, amely különféle ideológiai és gyakorlati kritikákat is kiváltott. Anton Pannekoek elképzeléseit – noha konzekvensen felépített és történelmileg megalapozott rendszert kínáltak – számos irányból ért bírálat.

A marxista–leninista irányzat szerint Pannekoek elutasította a pártvezetés szükségességét, és ezzel a forradalom gyakorlati kivitelezhetőségét kérdőjelezte meg. A bolsevik típusú forradalom hívei a tanácsmodellt naiv idealizmusnak tartották, amely nem képes stabil államhatalom kiépítésére és megőrzésére. A történelmi tapasztalatok alapján azt hangoztatták, hogy a tanácsok rövid élettartamúak és széttöredezetek, ezért nem alkalmasak hosszú távú társadalmi koordinációra.

Más kritikusok – különösen a nyugati marxista és újbaldoldali irányzatok képviselői – viszont éppen Pannekoek következetességét és autonómia-központúságát dicsérték. Az 1968-as mozgalmak, valamint az öngazgatási kísérletek (pl. Jugoszláviában vagy Franciaországban) újraértelmezték a tanácsdemokrácia gondolatát, mint a kapitalista és államszocialista rendszerek alternatíváját. E körökben Pannekoekot nemcsak mint marxista teoretikust, hanem mint a közvetlen demokrácia radikális gondolkodóját is tartották számon.

Nem-marxista kritikák a tanácsdemokráciát gyakran utópisztikusnak, túlzottan egalitáriusnak vagy működésképtelennek tartották. Különösen a liberális demokrácia hívei számára tűnt problémásnak a képviselőteljes elutasítása és az állam „eltűnésének” víziója. Emellett a tanácsmodell működtetése intenzív részvételt és politikai tudatosságot feltételez, amit sokan nem tartanak fenntarthatónak modern társadalmakban.

E kritikák ellenére a tanácsdemokrácia – különösen Pannekoek megfogalmazásában – továbbra is érvényes és gondolkodásra serkentő alternatívát kínál a képviselői demokrácia, a párturalmi rendszerek és a bürokratikus gazdasági modellek helyett. A következő zárófejezetben a tanácsdemokrácia gyakorlati lehetőségeit vizsgáljuk.

XIII. További gondolatok és gyakorlati példák

A tanácsdemokrácia gyakorlati alkalmazása Pannekoek halála után is inspirációként szolgált különböző önszerveződő mozgalmak és alternatív társadalomszervezési kísérletek számára. Bár a 20. század végére a tanácsrendszerek nem váltak domináns politikai modellekké, új formákban és kontextusban mégis megjelentek.

A 21. század elején például számos önkormányzati és közösségi kezdeményezés hivatkozik a tanácselvű működésre, különösen Latin-Amerikában (pl. Venezuela kommunális tanácsai), illetve a globális és helyi Occupy-mozgalmak, vagy a spanyolországi 15M tüntetések során. Ezekben a mozgalmakban újra előtérbe kerültek az alulról jövő döntéshozatal, a horizontális szerveződés, valamint a közvetlen részvétel eszméi.

Emellett az olyan újbaloldali elméleti munkák, mint például David Graeber anarchista-antropológiai írásai, vagy a Rojava autonóm régió politikai modellje (amely a demokratikus konfederalizmus elvein alapul), Pannekoek tanácselvű elképzeléseivel párhuzamos gondolatokat hordoznak: decentralizált, részvételi, önszerveződő intézményekre épülnek.

A tanácsdemokrácia tehát – noha ritkán hivatkoznak rá expliciten – tovább él a demokratikus önrendelkezés különféle formáiban. A részvételi költségvetés, a közösségi szövetkezetek, vagy az alternatív iskolák működési gyakorlata is hordozza a tanácsrendszer alapelveit.

A tanácsdemokrácia kortárs újragondolása során különösen fontossá válik annak vizsgálata, hogy az öngazgatás és a decentralizált döntéshozatal miként kapcsolható össze a modern technológiai és társadalmi viszonyokkal. A dolgozat értelmezése szerint Pannekoek tanácselvű modellje nem egyszerűen történeti marxista örökség, hanem olyan demokrácia-elméleti alternatíva, amely a politikai részvétel, az autonómia és a társadalmi önrendelkezés jelenkori problémáira is reflektálhat.

Összefoglalásként megállapítható, hogy Pannekoek tanácsdemokrácia-elmélete nem csupán történeti érdekesség, hanem élő hagyomány, amely a demokratikus újragondolás és a társadalmi önszerveződés tereiben újra és újra felbukkan. A tanácsdemokrácia koncepciója arra hívja fel a figyelmet, hogy a

hatalom decentralizálása, az aktív állampolgárság és az önrányítás nem utópia, hanem egy lehetséges alternatíva – különösen egy olyan korszakban, amikor a képviseleti rendszerek hitelességi válságba kerülnek.

Irodalom

Pannekoek, Anton (1925): *Lenin as Philosopher*. London.

Pannekoek, Anton (1950): *Workers' Councils*. s.l.: J. A Dwson & Co.

Bibó István (1957): Munkástanácsok és a többpártrendszer, In Bibó István: *Válogatott tanulmányok IV.* (szerk. Vida István, Nagy Endre, Ifj. Bibó István). Budapest: Magvető.

Castoriadis, Cornelius (1984): *Crossroads in the Labyrinth*. Cambridge: MIT Press.

Gerber, John (1989): *Anton Pannekoek and the Socialism of Workers' Self-Emancipation, 1873-1960*. Amsterdam: Kluwer Academic Publishers.

Marx, Karl – Engels, Friedrich (1848): *Manifest der Kommunistischen Partei*. London: Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter.

Bakunjin, Mikhail (1873): *Statism and Anarchy*. Geneva.

Mattick, Paul (1971): *Anton Pannekoek and the Socialism of Workers' Self-Emancipation. Vol. I-II*. London.

Luxemburg, Rosa (1906): *Die Massenstreik*. Berlin.